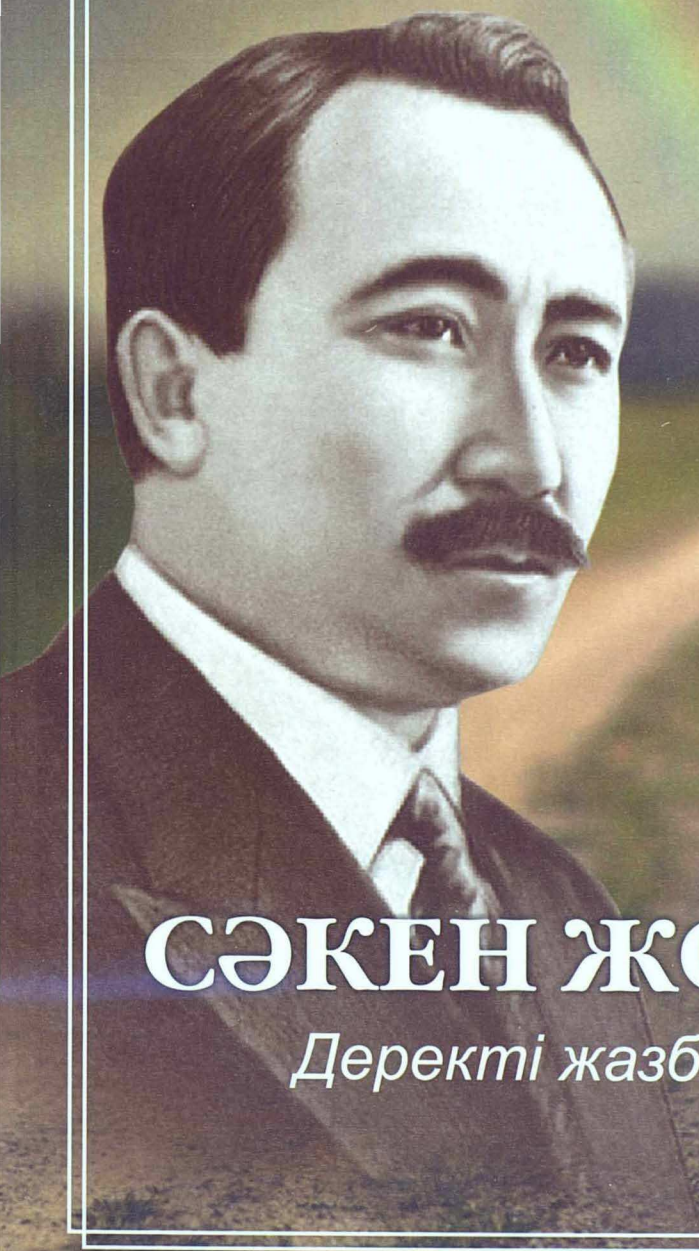

Л 2016

4819к

Амантай КӘКЕН

СӘКЕН ЖОЛЫ

Деректі жазбалар

*Бұл кітап Сәкен Сейфуллиннің туғанына
125 жыл толуына арналады.
Автор*

Сәкен Сейфуллин
(1894-1939)

Амантай КӘКЕН

СӘКЕН ЖОЛЫ

ZHASYL ORDA

Астана – 2016

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3 (5қаз)

К 24

Кәкен Амантай.

К 24 Сәкен жолы: (деректі жазбалар)/. – Астана: «Жасыл Орда»
баспаханасы, 2016. – 272 бет.

ISBN 978-601-7540-32-6

Аса көрнекті ақын, жазушы, ғалым, білікті ұстаз Сәкен Сейфулиннің қазақ халқының рухани әлемінде, қоғамдық-саяси өмірінде алатын орны ерекше.

Белгілі зерттеуші каламгер Амантай Кәкеннің кезекті «Сәкен жолы» кітабында дала дауылпазына қатысты біраз тарихи шындықтың сан алуан қатпары ашылған. Кітапқа автордың Сәкен туралы бұрын-соңғы жазған кейбір ой-пікірлері, сұхбаттары, тұжырымдары енгізілген. Бұлардың қайсысының болсын тілге тиек еткен тақырыбы әртүрлі, ал көтерер жүгі аса қомақты.

ӘОЖ 821.512.122.0

КБЖ 83.3 (5қаз)

ISBN 978-601-7540-32-6

© Кәкен А., 2016

© «Жасыл Орда» баспаханасы, 2016

Оның шығармаларына біткен сезімнің барлығы да айқын, ашық. Тұтас бітімді, жоталы тұлғадан туатын көрнекті, бүтіндігі бар сезімдер. Белгілі шығармаларынан өлеңін, әңгімесін, поэмасын алсақ – барлығында да сүюі мен ашуы, ырзалығы мен наразылығы, үміті мен күдігі әрқашан барынша шын сезімнің толқыны боп білінеді. Сонысымен әсерлі де, күшті боп шыға алады. Өз ішінде тұрған көңіл күйін оқушыға жеткізіп, қондырып ұқтыра алады.

Лебімен тартатын өнімділік, ұтымдылық табады. Шыны қайда, өзі қайда екенін білдірмейтін, жаза баспайтын, ішіне тығынған кедір-бұдырсыз тақ-тақ жолдың ақыны Сәкен емес. Оның шыншылдығы қозып, жанып отыратын, буы білініп тұрған барынша шын сезім, шын жүрек шыншылдығы. Сондықтан мұның жолы әр адымын санап басқан кісінің жолы емес, ылдиы бар, өрі бар – шын өмір жолы, ыстық қанды нағыз ақын жолы.

Мұхтар Әуезов

ҚАЙРАТКЕРГЕ АДАЛДЫҚ НЕМЕСЕ ТҰЛҒАНЫ ТАҢУ

«Қазақтың біртуар перзенті, аса көрнекті мемлекет қайраткері Сәкен Сейфуллин халық жадында мәңгі сақталар жан, асылдардың асылы, аяулылардың аяулысы деп еске аламыз. Сәкен – біздің ұлттық мақтанышымыз, ел үшін еңіреген ер, қайтпас қайсар күрескер. Егер ол тірі болса, бүгін, сөз жоқ, өзіне тән өткірлікпен, от пен судан қорықпайтын батырлықпен тек халық мүддесі жағында тұрар еді. Егемен ел атанып, тәуелсіздік туын тіккен қазақ еліне Сәкеннің үздік үлгісі, өрелі өнегесі өте керек» деген Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың пікірінде алмағайып кезеңнің қайраткеріне деген дәл тарихи баға бар.

Шынтуайтына келгенде, жалына қол тигізбес тарпандай үрке жүйткіген уақыт екпініне ілескен еліміз, қызыл жіптей әдіптелген тарих парақтарынан өшкенімізді жандырып, жоғалтқанымызды табуға талпынып келеміз. Сол мұратты жолда кешегі Кеңес өкіметі тұсында бар қуатын, күшін, білімін халқына арнаған арыстарды ел-жұртымен қайта қауыштыруға ұмтылудамыз.

Халқымыздың өткен тарихында ұлт бостандығы, азаттық пен әділет жолында басын бәйгеге тігіп, халықты соңынан ерткен қайраткер тұлғалар мен жасампаз ісімен исі қазаққа үлгі-өнеге боларлық қаншама арда азаматтар өтті десеңізші?! Аттың жалында, түйенің қомында жүріп, ұланғайыр даланың иесі қазақ жұртының кемел келешегі жолында ат үстінде ұйықтаған қазақ қаһармандарының ерлік істерін халықтың намысын оятып, жігеріне жігер, қайратына қайрат қосатын биік рухтың көрінісі деп білемін. Олар, шын мәнінде, «өз заманынан озып туған адамдар» деп айтуға әбден лайық.

Шындығы керек, тарихи ақиқатты шаң басқан мұрағаттан аршып алу оңай шаруа емес. Алайда бір заңдылық бар: Сәкен сынды тұлғалардың ізгілікті ісі, қайраткерлік жолы тарих үшін аса құнды дерек көзі болып қалмақ. Қолдарыңызға тиген бұл кітап та осы мүддені көздейді.

Кітап желісіне арқау болған халқымыздың көрнекті асыл перзенті Сәкен Сейфуллин қазақ әдебиетінің барлық

жанрында қалам сілтеп, бай мұра қалдырған классик жазушы, дарынды ақын, драматург, білікті ұстаз, қазақ әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі ғана емес, сонымен қатар мемлекет қайраткері – Қазақ КСР-інің Халық Комиссарлары Кеңесінің алғашқы төрағаларының бірі болған.

Кезінде Сәкен Сейфуллиннің азаматтық, қайраткерлік, ақындық, жазушылық болмысы жөнінде Қазақстанның ел ішіндегі саяси-ахуалға байланысты алуан түрлі алып-қашпа пікірлер туындап, көзқарастар бірнеше рет өзгерген тұста, кітап авторы қарт журналист, Сәкен жөніндегі монографиялық зерттеулердің иесі Амантай Кәкен былай деп жазып еді: «...ақ патша тұсында абақтыға камалып, «запа вагонын» бастан кешкеніне, ал жаңа кезеңде Үкімет басқарып, қазақ елінің іргетасын қаласқанына қарамастан өткен ғасырдың жиырмамыншы жылдарынан бастап оған «байларды жақтайды», «ескілікті жырлайды», «алашордашылармен дұрыс күреспейді», «ұлтшыл», коммунистік идеологияға қарсы шығып, «сейфуллиншіл» жікшіл топты басқарды, «троцкийшіл» деген кінә тағылып кетті. Ақталған соң «коммунистік партияға шын берілген еді, оның идеологиясын жақтап еді, совет өкіметін, Ленинді жырға қосқан нағыз коммунист, қызыл сұңқар еді» деп жеркөкке тигізе мақталды. Алашорда қайраткерлері ақталған тұста қайтадан даттаушылар табылды».

Иә, саяси қайраткерлердің кейде датталып, кейде мансұқталып жататыны замана өзгерісіне сай болатын әдетті құбылыс қой. Біреулер інжу-маржан тергісі келсе, біреулер қаскөй дерек жинайды. Қалай десек те, Алаш қайраткерлері сияқты коммунист Сәкен де қазақ халқының келешегінің жарқын, нұрлы болуын армандап, азаттық, еркіндік үшін күресіп, басын саудаға салды. Дәл қазіргі кезеңде біз ұлт зиялыларын әртүрлі топқа бөліп, бір-біріне қарама-қарсы қою сияқты үстіртін пікір, ұшқалақ ойларды тыйғанымыз абзал. Өйткені аласапыран кезеңде олар өзінің өскен ортасына, алған біліміне, саяси-қоғамдық көзқарастарына қарай туған халқының келешегін әрқалай түсінді. Баршасының басты мақсаты елдікті сақтау, қазақты даму жолына бағыттау болатын. Сондықтан біз қазіргі кезеңнің мінберінде тұрып олар жөнінде асығыс байлам жасамай, сол қайраткер

тұлғалардың заманын, сол заманға жасаған амалын білуге тиіспіз, тіптен міндеттіміз.

Танымал сәкентанушы, деректанушы Амантай Кәкеннің «Сәкен жолы» кітабында қайраткер тұлғаға қатысты тарихи шындықтың сан қатпары ашылған.

Кеңес өкіметі тұсында коммунистік идеологияның солақай саясаты арқасында нағыз шындық, ақиқат бүркемеленіп, тасада қалып жатты. Қазір, тарихтың ащы сабағынан тағылым алатын уақыт келген тұста автор Сәкеннің қоғамдағы орнын жарқырата көрсетуге тырысып, құнды деректер арқылы айшықтай түскен. Алашорда қайраткерлері мен Сәкеннің арақатынасы арасындағы қарым-қатынастың шын мәнінде қалай болғандығын бүге-шігесіне дейін ашып көрсеткен.

Сондай-ақ, Сәкеннің небәрі жиырма жылдың ішінде қазақты дәулеті шалқыған, өнер-білімі көркейген халықтың қатарына қосуға ұмтылып, Үкімет басқарған аз ғана уақыт аралығында экономиканы алға сүйреп, мәдениет пен әлеуметтік саланы гүлдендіріп, қазақ ұлты жолында ұланғайыр шаруаны атқарғаны үшін «халық жауы» атанып, большевиктердің қуғын-сүргініне ұшыраған тағдырын да тілге тиек еткен. Жалпы, Сәкен заманы тұсындағы қандай да бір деректің шындығын шырайландырған. Сәкен жөніндегі әрбір мағлұмат қиғаш кетпей, тұшымды ойларын түйіндей түсіп, оның кесек тұлғасын әр қырынан танытып, аша түскен. Тарихта кеткен «ақтандақтардың» сұрықсыз сықпытын әшкерелеп, бет-пердесін ашып, еш бүкпесіз жайып салған. Осындай нағыз деректанушыға тән ерекшелікті қолдарыңыздағы «Сәкен жолы» кітабына енген әрбір еңбектен табуға боларлық. Жинақтың құндылығы да осында дер едік. Осы арада және бір ой қосқымыз келеді. Ол – автордың Сәкен тақырыбына адалдығы. Көпшілігіміз кешегі кеңестік дәуірді біржақты даттап немесе сол кезең, оның көрнекті тұлғалары жөнінде үндемей қалуды жөн көрсек, Амантай ақсақал қашан да Сәкен Сейфуллин сияқты қайраткер-қаламгер туралы зерттеулерін аса білгірлікпен жалғастырып келеді.

Ербол Тілешов,

*Ш.Шаяхметов атындағы Тілдерді дамытудың
республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығының
директоры, филология ғылымдарының кандидаты*

БІРІНШІ БӨЛІМ

**УАҚЫТ СЫНЫНАН
СҮРІНБЕЙ ӨТКЕН**

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ МҮДДЕСІН ОЙЛАҒАНЫ ҮШІН ҚУҒЫНДАЛДЫ

Тұла бойы тұнып тұрған ақындық еді, қара тырнағына шейін ақындық үшін жаратылған. Сәкен қазақ кеңес әдебиетінің негізін бірден-бір қалаушы, көшбасшысы болды. Тарих оған жүктеген міндетті ешқайсымыз атқарған жоқпыз. Тарихқа зорлық жүрмейді.

Фабит Мүсірепов

– *Амантай аға, Сәкен Сейфуллиннің өмірі мен шығармашылығына арнап «Сәкен Сейфуллин», «Сәкеннің соңғы күндері», «Сәкен тағылымы», «Қазақтың Сәкені», «Непокоренный сын степи» атты еңбектер жаздыңыз. Сондықтан, Сәкеннің өмірбаянын өзіңізден сұрағанды жөн көрдік. Әңгімені сол кісінің туған өлкесі, шыққан тегі, өскен ортасынан бастасаңыз.*

– Қазақтар төбе деп атайтын дөңгелене біткен дөн жерлер Аркада біраз баршылық. Аба тауы, батысында Үлкен Аба, шығысында Әулие тас, терістігінде сарайып көрінетін Құсмұрын, оған жалғас Тор шоқы... деп кете береді. Жергілікті халық мұның бәрін «тау» дейді. Осы аталған «таулар» Қара шілік деген жерді қоршап тұр.

Бұл – Сәкен Сейфуллиннің әкесінің, ата-бабаларының қыс қыстауы, жаз жайлауы. Атақты ақын осы жерде туып, балалық шақтың бал қызығын өткізді. Осы өңірден үлкен өмір айдынына қанат қақты. Сәкеннің өзі жазғандай, «Арғын деген елдегі ең көп, күшті атасы Алтай. Менің түбім сол Арғынның Қарпығы болады» – дейді ол.

Әрмен қарай былай тарайды. Қарпықтан – Тінәлі, Мәмбет, Көзей. Көзейден – Қаратоқа, одан – Бесім, Тұңқатар, Молқы, Тоқтауыл, Сары, Құлымбет. Шиырып айтсақ, Бесімнен – Сарықожа, одан – Жасыбай. Сосын Мырзамбет – Ескене – Байбек – Жәнібек.

Сәкеннің бергі аталары: Жәнібектен – Мұстафа, Мақажан, Омар, Оспан, Ақаш, Ердеш, Біләл. Оспаннан – Сейфолла, Сәкеннің әкесі.

Сейфолланың әкесі Оспан, оның әкесі Жәнібек сөзге жүйрік, мықты, қайратты кісі болған екен.

Тағдырдың жазуына не шара, Оспан өмірден ерте озды. Бір жастан аса бергенде – әкеден, беске жетер-жетпесте шешеден айырылып жетім қалған Сейфолла мен одан үш-төрт жас үлкен Шәрбәнді әкесінің ағасы Мақажан қамқорлығына алады. Тәрбиелейді, еңбекке баулиды. Сейфолла мал бақты, жылқы күзетті, басқа әртүрлі жұмыстарды атқарды. Сонымен бірге ол ел ішінде сері, сауықшыл, домбыра мен гармоньда бірдей ойнап, ән салатын тамаша өнерпаз жігіт есебінде танылады. Жиырма жасқа жетер-жетпесте Мақажан інісінің баласына еншісін береді. Алсай руы ішіндегі Тышамбай дегеннің айдай сұлу, көркі ақылына сай Жамал деген әйбат қызына атастырып, шаңырақ көтеріп, жеке шығарады.

Сейфолла Жамалмен тату-тәтті өмір сүріп, үбірлі-шүбірлі отбасына айналады.

– Сәкен олардың тұңғышы ма?

– Иә, олар төрт ұл, үш қызды өмірге әкеледі. Тұңғышы – Сәкен. Одан кейін Мәлік (Мәлғаждар), Әбен (Әбумүсілім), Мәжит (Ғабдүлмәжит), Рақима, Қалима, Сәлимә деген ұл-қыздар жарық дүние есігін ашқан.

Балалардың үлкені болғандықтан ба, әйтеуір әкешесінің оған деген ықылас-пейілі ерекше болады. Табиғатынан дарынды, сұлу бейнесі ішкі жан дүниесіне сай

болып өскен өнегелі ұлдарын Сейфолла мен Жамал азан айтып қойған Сәдуақас деген есімінің орнына еркелетіп Сәкен деп атап кеткен. Ал Сәкен болса, ата-анасын, туған-туыстарын, арғы бабаларын, өскен елін, туған жерін барлық болмысымен жырлаған, жан-тәнімен құрметтеген, сыйлаған. Әсіресе анасын жақсы көретін. Шынында да, баласының азамат, ерекше тұлға, ақын болып қалыптасуына шеше тәрбиесінің ықпалы зор болған. Інісі Мәжиттің сөзіне қарағанда, кейін Сәкеннің өзі: «Мені адам еткен де, ақын еткен де анам ғой», – деп мақтанып жүреді екен.

Сәкен өнер құдіреті мен сөз өнегесінің қадір-қасиетін жастайынан сезіп, көріп өсті. Домбыра тартып, ән-күйге құштарлық, өнер, ақындық нәр, шешен тіл Сәкенге сол ұшқан ұядан ауысқан. Әкесі Сейфолла саятшы, сал-сері, әнші-күйші болған. Ал шешесі оған ел аузындағы батырлар жырын, даналық сөздерді, қызықты әңгіме, ертегілерді үнемі айтып, құлағына құйып отырған. Жастайынан зерек Сәкен оны құмарта тындап, көңіліне түйе білген. Осыған орай, ол бала кезінің өзінде бір айтқанды қағып алатын, тез түсініп, ұғып алғыш, зейін тоқтатқыш болып көзге түскен. Жалқаулық, керенаулық, бойкүйездік, енжарлық оған жат еді.

– Алғашқы білімді қайдан алған?

– Сейфолла баласын ең алдымен мұсылманша «ақ-қараны» танысын деп ауылда балдақпен жүретін, жұрт «ағаш аяқ» дейтін Бармұхамед молдаға береді. Оқысын, сауатын ашсын дейді. Балаға ризашылықпен, ыждағатпен назар аударсын деген пиғылмен әңгіме барысында молданың еңбегін білетіндігін, айтқызбай «бейсенбілік», «жұмалық» дегендерін беріп тұратындығын және ескертті. Бармұхамед болса «дұрыс», «жарайды» дегендей басын изеп, жылы шырай байқатты. Сосын баланы алдына шақырды, жүгіндіріп отырғызды да, сабағын бастап кетті. Ұстаз сөзін ықыласпен тындап, ұғып алған Сәкен: «Әліпте жоқ, биде бір нүкте, тиде екі нүкте, сиде үш нүкте», – деп судырата жөнелді.

Ауыл молдасынан үш жыл оқыған Сәкен жалпы сауатын біраз ашты. Тіл сындырып, арабша хат танып, қисса-хикаяны өзі оқып білетін дәрежеге жетеді. Бұдан соң 1905 жылдан бастап Нілдідегі орысша-қазақша мектепте оқып, орыс тілін үйренеді. Одан әуелі Ақмоланың бастауыш приход мектебінде оқып, соңынан Ақмоланың үш класты қалалық училищесінің бірінші бөлімін тәмәмдайды. Бөтен тілді игеріп, білімін толықтыра түсті. Тіпті онымен қоймай, қыс-көктем айларында мұсылман медресесінде оқып жүрген шәкірттерге орыс тілінен дәріс оқиды. Мұның өзі Сәкеннің осы пәннен бұрын-соңды алған таным-түсінігін тереңдете беруге, тиянақтай түсуге әсер еткені сөзсіз. Міне, осындай дайындықтан өткен ол оқуын одан әрі жалғастыра түсуге белін бекем буады.

Сәкен 1913 жылдың күзінде Омбыға келіп, құжаттарын оқытушылар әзірлейтін семинарияға өткізеді. Тәртіп бойынша қалалық мектепті бітіргендер ең алдымен әзірлік тобына сынақтан өтеді, ал бірінші сыныпқа емтихан тапсыру деген тәжірибеде кездесе қоймайтын. Сәкен болса, оқудың алғашқы сатысын аттап өтіп, бірінші сыныпқа түседі. Жастайынан көпшіл, қауымшыл Сәкеннің жақын жүретін орыс достары көп болды, ал өзімен бірге оқитын қазақ балалары болса да түгелдей өзінің ықпалында еді. Бұлардың көпшілігі кедей-кепшіктің, жарлы-жақыбайдың ұрпақтары болғандықтан бұдан бір сынып төмен оқитын Мағжан Жұмабаев оларды «Сәкеннің жалаң аяқ қара тобырлары келе жатыр» деп әзілдейді екен.

– Омбыда оқып жүргенінде полицияның қара тізіміне ілінген екен. Не үшін?

– Омбыда сабақты жақсы оқып, қоғамдық жұмыстарға белсене араласқан Сәкеннің жора-жолдастары, тамыр-таныстары көбейе түседі. Сөйтіп жүріп революционер, орыс жазушысы Феокист Березовскиймен танысып, оның пәтерінде де болады. Сол үйде бір адаммен кездесіп, астанаға

жол жүретіндігін білген соң Сәкен Петербургте оқып жатқан Тақай Жәкеновке тапсырыңыз деп ашық хат береді. Тақай – ағайын-туысы, ол да Жәнібектен тараған ұрпақ,

құпия полиция соңына
түсіп, қудалап.
орынсыз жала жапты.

ауылда құлын-тайдай қатар өскен, мектепте бірге оқыған бала. Поштамен де жіберуге болар еді, бірақ «мына кісі тез жетеді ғой» деп есептеген шығар. Қайдан білсін, сөйтсе, ол революционер, большевик, патша жандармериясының саяси қауіпті деп есептелгендердің тізіміндегі Бер Захар Евшумяцкий (Шумяцкий) болып шықты. Сол хат, қалай екені белгісіз, кейін Михайлов дегеннің қолына түскен. ал оның Шумяцкий түрмеден қашып шыққанда қол үшін бергендігін полиция біледі екен. Сөйтіп, екеуі де охранканың «қарауында» болғандықтан соның ізімен Сәкенге шыққан.

«Хат авторы Сәкен Сейфуллин деген кім, оның саяси-қоғамдық көзқарасы қандай, кіммен сыбайлас, күдікті адамдармен қандай мақсатпен, қалай байланысып жүр?» деген сұрақтар охранканы мазалаған. Омбыға білім қуып, оқу іздеп келгенін, өкіметке қарсы астыртын жұмыспен айналыспайтындығын, саяси көзқарасының түзу екендігі айқындалса да Сәкенді күмәнді адамдармен байланысы бар кісі есебінде құпия полицияның біраз соңына түсіп, қудалап, басқан ізін бақылап, орынды-орынсыз жала жауып, біраз әурелегені – шындық.

– Ал олар құрған «Бірлік» қоғамының мақсаты қандай болды?

– «Бірлік» қоғамы – Омбы қаласында құрылған қазақ жастарының ұйымы. Оның алғашқы ұйымдастырушылары Ш.Әлжанов, Н.Нұрмақов, М.Саматұлы, С.Сейфуллин, М.Жұмабаев, М.Сейітұлы т.б. болды. Кейін жаңа мүшелер қабылданып, оның қатары үнемі толығып отырды. «Бірлік» ұйымы өзінің алдына ойын-сауық және қазақ халқының мәдениетін, өнерін, әдебиетін насихаттау арқылы оның

ұлттық бірлік, санасы мен сезімін оятуды мақсат етіп қойды. Ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, оларды бастырып шығаруды, ауыл мектептерін оқулықтармен қамтамасыз етуді, қаражатқа мұқтаж оқушыларға көмек ұйымдастыруды қолға алды.

Алғашқыда ұйымның ойын-сауық бөліміне Сәкен жетекшілік жасады. Затонда, коммерциялық училищеде концерттер қойып, қала халқы үшін «Сібір кешінде» ойын-сауық бағдарламаларын көрсетті. Осы ұйымның рухани әрі қаржылай көмегімен Қазанда, ағайынды Каримовтардың баспаханасынан Сәкеннің алғашқы «Өткен күндер» (1914) жинағы жарық көреді. «Балапан» атты қолжазба журналын шығарады (1916). 1917 жылдың 1–4 қазан

өлеңді бала кезінен
жаза бастаған

аралығында ұйымның кеңейтілген жиналысы өтіп, онда ұйым мүшелері Алаш партиясына қолдау көрсететіндіктерін білдіріп, халық арасында оның бағдарламасын насихаттауды өз мойнына алады. Алайда, оның мүшелерінің арасында Ш.Әлжанов секілді «Үш жүз» партиясын қолдағандар да болды. Ал Сәкен бастаған елу шақты адам «Жас қазақ» ұйымын ұйымдастырады. Бұл ұйымның негізгі мақсаты жастарды әртүрлі қоғамдық жұмыстарға тарту болды. Маңыздысы, ұйым өзінің органы «Тіршілік» газеті арқылы үгіт, насихат жұмыстарын белсенді жүргізеді.

– Сәкен өлеңді қай жасынан жаза бастаған?

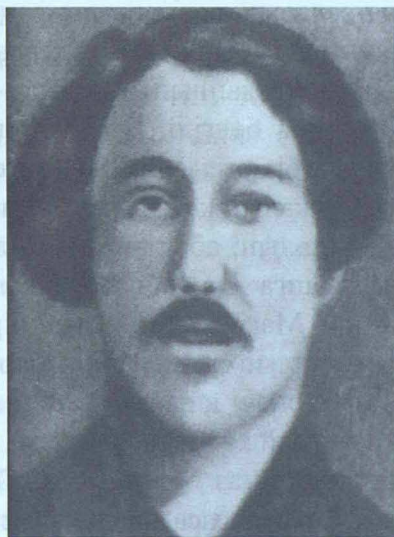
– Бала кезінен жаза бастаған. Омбы семинариясында оқып жүрген кездің өзінде біраз дүниенің басын қайырған. Жинақ дайындаған. Алғашқы «Өткен күндер» атты жинағынан ақынның негізінен ағартушы-демократиялық бағытта болғанын байқаймыз. Әлеуметтік тартыс мәселесінен алыстау көрінеді. Оның шығармалары халықтың басындағы қараңғылықты көрсетумен бірге, оларды оқу-білімге, өнер үйренуге, мәдениетке талпынуға шақыру түрінде келеді. Елдің жайбарақат әрекетсіз өміріне өнер мен ғылымды

қарсы қояды. Бұл туындысында ол халықтың қараңғылықтан шығып, оқу-білімге ұмтылуы үшін күрескен ағартушы, демократ қана емес, махаббат жырларында, әлеуметтік теңсіздік зардаптарын суреттейтін кейбір өлеңдерінде салиқалы гуманистік ой-пікірлерін ортаға салады.

Сәкен мен Мағжан
бірге оқыған

– *Жоғарыда Сәкен мен Мағжанның Омбыда бірге оқығанын айттыңыз. Екеуінің қарым-қатынасы қандай болған?*

– Мағжан Уфадағы белгілі «Ғалия» медресесін тәмәмдап, Омбыдағы оқытушылар семинариясының дайындық сыныбына қабылданады (1913). Ал облыстық екі стипендияға жеті бала бәсекеге түсіп, осы оқу орнының бірінші сыныбына Тұрғынбек Байлин мен Сәкен Сейфуллин қабылданады. Сөйтіп, тағдырдың айдауымен қазақтың болашақтағы аса көрнекті екі ақыны Омбыда кездеседі. Сонымен қатар «Бірлік» ұйымының жарлығын жазуға, «Сібір кештері» ойын-сауығын өткізудің басы-қасында Сәкен мен Мағжанның бірге болғаны белгілі. Оқитын сыныбы және жататын бөлмелері бөлек болғанмен семинарияның сәулетті дәлізінде жиі-жиі ұшырасып жүргендері сөзсіз. Сәкен 1916 жылы, ал Мағжан 1917 жылы оқуын аяқтайды. Белгілі әдебиет сыншысы Тұрсынбек Кәкішев ағамыз осы екі ақынның арақатынасы

*Сәкен Омбыдағы
«Бірлік» қауымы
жетекшісінің бірі*

туралы «Мағжан-Сәкен» монографиясы мен «Сайыс» деген зерттеу еңбегінде жан-жақты жазған.

Менің «Түркістан легионы» деген кітабым жарық көргеннен кейін осы туындының бір кейіпкері сол кезде әлі көзі тірі Хамза Абдуллинмен (2000) кездескенім бар. Әңгіме барысында Мағжан туралы сөз қозғалып, кезінде оны газетке де жазғам. Қарт ақын былай деп еді: «Мағжанның біздің үйге құда бала болып есептелгенінің өзі бір басқа. Сонымен бірге екеуміздің көкеміз бірге қызмет атқарған. Менің әкем Жармұқамет кезінде Ақмола облысында волостной правитель қызметін атқарған Мағжанның әкесі Бекен Жұмабаевтың карамағында оның іс жүргізуші заңгері болған. Әкем қара жаяу емес, орыс, парсы тілдерін білетін көзі ашық, көкірегі ояу, сауатты адам еді. Сондықтан да Бекеннің барлық іс қағаздарын реттеу, оны заңға сәйкес жүргізу менің әкеме жүктелуі тегін болмаса керек.

...Мағжанның Омбыда Сәкен Сейфуллинмен бірге оқығаны белгілі. Екеуі бірін-бірі сыйлап, құрмет тұтатын. Оқуды бітірген соң Сәкен елге мұғалім болып кетті де, Мағжан сонда қалып қойды. Аумалы-төкпелі заман еді. Ақыры екеуі де ұсталып, абақтыға жабылғанда Сәкен қашып шықты да, Мағжанға Әлихан Бөкейханов қол үшін беріп, шығарып алған. Мағжан мен Сәкен бірін-бірі көре алмады, өш болды деген алып-қашпа пікір бар. Бұл дұрыс емес, арандатушы сөз. Сонау қиын-қыстау кезеңде Сәкен шама-шарқынша қаржылай көмектесіп тұрды, ақшаны Сәбит арқылы жіберген кездері де аз болған жоқ. Сәбит те өз тарапынан осындай қамқорлық жасағанын талай көрдім.

Сәкен Мағжанды Алматыға шақыртып, сол жерде оның қызмет істеп, әдеби ортаға оралуына жағдай жасаймын деп әрекеттенгені де шындық. Мысалы, 1937 жылдың көктемінде Мағжанды Қызылжардан шығарып салғаным әлі есімде» (*«Түркістан» газеті, 14 ақпан 2002 ж.*).

Бұл пікірді атақты башқұрт ақыны Сайфи Құдаш та қостайды. Оның алашордашыларды ақтау жөнінде Д.Қонаевқа жазған хатында: «Он жылға кесілген ақын

Карелия лагерьлері мен ормандарында ауыр күн кешеді... 1935 жылы М.Горькийдің көмегімен М.Жұмабаев босанып шығады. Ақын Петропавл қаласына қайтып келеді, әуелгі кездері оған дос пейіл білдіріп, С.Сейфуллин көмектесіп тұрады (*әрине, материалдық жағынан да*), – деп жазғаны осыны аңғартады.

Мағжанның өмірі мен шығармашылығын зерттеген Ш.Елеуқенов «Қызметсіз қаңғырып жүру оңай емес көй. Жадау тұрмыс кешіп жатқан сол шақта Сәкен Сейфуллин бұларға (*Мағжанға – А.К.*) 500 сом ақша жібереді. «Ашаршылықта жейтін құйқа» дейтін емес, Сәкеннің адамгершілігіне көңілдері семіреді», – деп ризашылық сезімін білдіреді.

Осы орайда Тұрсынбек Кәкішев ағамыздың «Екеуінің арасында айта қаларлықтай карама-қарсылық еш уақытта болған емес. Бірақ тосыннан келе қалған Қазан төңкерісі екі ақынның арасын алшақтатуға әсерін тигізді» – деген тұжырымнан осы проблеманың түп негізі қайда екендігін сеземіз.

– Сәкеннің еңбек жолы қалай басталды? Қоғамдық жұмыстарға қай кезден араласты?

– 1916 жылдың мамыр айында Омбының мұғалімдер семинариясын бітіріп, Ақмола уезіне келген Сәкен Нұра бойындағы Бұғылы елінде жаңадан ашылатын ауыл мектебіне мұғалім болып тағайындалады. Күзге дейін екі-үш ай уақыт бос болғандықтан, сол кезде жалпы Ресей аймағында жүргізіліп жатқан ауыл шаруашылығының санақ қызметіне кіреді.

Ақмола уезі оңтүстік және солтүстікке бөлініп, екі санақ комиссиясы жұмысқа кіріседі. Солтүстікке шыққан санақ комиссиясын басқару Сәкен Сейфуллинге жүктеледі. Осы мақсатпен ауыл-селоға барып, болашақ мұғалім болыс-старшындарды жинап, келген жұмысын түсіндіріп, халықпен кездесіп, елдің малының, жанының, егіннің, соқасаймандарының санағын жасай бастайды.

Есіл бойын жағалап, Атбасар маңындағы Ақсирақ көл, Шұбыра деген ауыл-аймақтарға кіріп, Моншақты, Қарабұлақ елді мекендерін аралайды. Шығысқа қарай бұрылып, Семей губерниясының Павлодар уезімен шектес Қанжығалы Қоржынкөл аймағының есеп-қисабын жасайды. Тап сол уақытта ақ патшаның бұратана халықтарды майдандағы қара жұмысқа алу жөніндегі июнь жарлығы шығып, оған қарсы наразылық дүмпуінің қалай өрістегенін көреді. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске тілектес ниетте өлеңдер жазады.

Үкіметті екі-ақ жыл
басқарды

Сілеті-Бұғылы ауылында мектеп ашып, орыс тілінен сабақ береді. 1917 жылғы Ақпан төңкерісінен кейін Ақмолаға келіп, «Жас қазақ» ұйымын құрады. Төрағасы – С.Сейфуллин, мүшелері – Б.Әділов, Б.Серікбаев, Б.Айбасов, А.Асылбеков т.б. Ұйым социал-демократиялық бағытты ұстанды. Ресейдің федеративті республика болуын жақтады. Халық ағарту жұмыстарын жүргізуді, саяси істерге араласуды мақсат етіп қойды. «Айна» деген журналды шығаруды қолға алды. Ұйым мүшелері С.Сейфуллиннің «Бақыт жолына» деген пьесасын қойды. Одан түскен қаржыны Омбыда оқып жүрген қазақ балаларына береді. «Жас қазақ» ұйымының мүшелері Ақмола уездік қазақ комитетінің құрамына кіреді. 1918 жылдың мамыр айында Омбы қаласында өткен жастардың жалпықазақ съезіне «Жас қазақ» ұйымы атынан А.Асылбеков пен С.Сәдуақасұлы қатысады. Олар өлкеде кеңес өкіметі орнауын қолдайды.

– Ал мемлекеттік қызметке қалай араласты?

– Сәкен басы-қасында жүрген «Жас қазақ» ұйымы Ғизатуллин, Әубәкіров, Құрмашев жетекшілік ететін «Мұсылман еңбекшілері одағымен» ынтымақтаса жұмыс істейді. Алғашқы күндердің өзінде екі жүзден астам демократиялық пиғылдағы озат интеллигенция мен жастар осы ұйымға мүше болып кіреді. Қаладағы көпшілік жиналған

митингіде большевик Н.М.Монин «біздің қатарымызда «Мұсылман еңбекшілерінің одағы» да бар, ол біздің тірегіміз. Оған сүйене отырып біз Совет өкіметін орнатамыз», – дейді. – С.Сейфуллин, Б.Серікбаев, А.Асылбеков және басқалардың тікелей араласуымен одақ большевиктермен бірігіп совет өкіметін қолдаймыз деп 1917 жылдың 16 желтоқсанында он мыңнан астам адам қатысқан шеру өткізеді.

Сол жылдың аяғына қарай Ақмола және Атбасар уездерінде дербес большевиктік партия ұйымдары құрыла бастайды. Большевиктердің бірігіп, олардың еңбекші және әскери жасақтарға ықпалының арта түсуі, сонымен бірге контрреволюциялық күштерге қарсы күрестің күшеюі нәтижесінде 1917 жылдың желтоқсанында Ақмолада, сосын 1918 жылдың 12 қаңтарында Атбасарда билік Советтердің қолына көшеді.

1918 жылдың 28 ақпаны мен 2 наурыз аралығында өткен Ақмола уездік съезінің Советі «Совет билігі толығынан мойындалады» деп қаулы қабылдайды. Қорытынды отырыста уездік Советтің 79 адамнан тұратын атқару комитеті сайланады. Бұлардың ішінде С.Золянский, Н.Монин, З.Катченко, С.Сейфуллин, Б.Серікбаев, А.Асылбеков т.б. бар. Атқару комитетінің басшы органына большевиктер Захар Катченко (төраға) мен Б.Серікбаев (орынбасар) кіреді.

1918 жылы 3 маусымда орын алған контрреволюциялық бүлік нәтижесінде Сәкен Сейфуллин Совдеп мүшелерімен бірге Ақмола түрмесіне түсіп, онда жеті ай отырады. Содан соң Петропавлға жаяу жөнелтіледі. Атаман Анненковтың «ажал вагонында» 47 тәулік азап шегеді. Ақыры Колчактың Омбы түрмесіне қамалып, одан қашып шығады. Омбы – Татарка – Славгород – Павлодар – Баянауыл – Сарыадыр арқылы жаяулатып құпия түрде еліне жетеді. Бірақ мұнда да тыныштық бола қоймайды. Оның ізіне түскен ақтар қудалап, өміріне тікелей қауіп төнген соң Бетпақдала арқылы екі ай дегенде азаттық таңы атып тұрған Әулиеатаға эзер жетеді. Сәкенді бұл өңір жылы қабылдайды. Атқару комитетінің төрағасы Қабылбек Сарымолдаев «Жолдас Сейфуллин,

осында қалыңыз, еңбекші халық үшін бірге білек күшін көрсетейік», — деп қолқа салады. Содан соң қасына екі милиция ертіп, Сәкен Әулиеата Советінің атқару комитеті және мұсылман бюросы берген мандатпен Бетпақ даланың шөлінде шашылып жатқан қазақ ауылдарында жаңа өкіметті орнатуға кіріседі. Сол кезде ақтар күйрете жеңіліп, ревком құрылып жатыр деген хабар осы жаққа жетіп, Сәкен бес ай дегенде Ақмолаға қайта оралады.

Сәкеннің сонау 1922 жылы жарық көрген «Азия (Европаға)» деген аты шулы балладасы Кеңес өкіметіне қарсы жазылған, марксистік идеологияға жат ұлтшылдық шығарма деп ресми түрде танылды.

– *Мұны айтқан кім?*

– Қазақтың облыстық III партия конференциясына (1923) қатысқан РКП(б) ОК-нің өкілі Е.Ярославский. Осыған орай, Сәкеннің саяси көзқарасында ұлтшылдық пиғыл басым екендігі қатталып, бұл қонырау оның соңынан өмір бойы қалмады. Сонда да алған бетінен қайтпады. Қазаққа қандай жақсылық жасауға болатындығын үнемі ойлаумен болды. Өйткені ол шын мәнінде қазақ халқының өсіп-өркендеуін, ұлттық мүдделерінің ойдағыдай шешілуін әрдайым бірінші кезекке қоятын. Мәселен, Совнарком төрағасының тізгініне ие болысымен жаңа өндіріс ошақтарын ашып, қазақ пролетариатының қатарын көбейтейік, қазақ жастарын оқу-білімге тартайық, іс қағаздарын қазақша жүргізейік, ұлыдержавалық шовинизмге тосқауыл қояйық, «қазақты қазақ дейік, тарихи қатені түзетейік» деп бұл мәселені жай адам емес, үкімет басшысының өзі айтып, қолдап отырса, басқаларды былай қойғанда, қазақтардың біразы іштей «бұл не деп тұр» деп тосырқай қарағаны жасырын емес. Соған қарамастан осы жол дұрыс, халқын, елін азаттыққа, бостандыққа апарды деп ойлады, соған сенді.

«Жиырма жылдың ішінде қазақ өнерлі халықтардың қатарына қосылуы керек» деп жазды, армандады. Қазақтың

ұлттық мүддесін көркейтейік деген ұмтылысты партия көсемдері ұнатпады, «ұлтшыл, ескілікті көздейді» деп үлкен қызметінен тезірек кетіруді қолға алып, қуғын-сүргінге түсірді. Сөйтіп, ол Үкіметті екі-ақ жыл басқарды. Бұл қызметтен 1924 жылдың аяғында – Голощекин Қазақстанға келместен бір жыл бұрын кеткен болатын. Бұдан кейін партия басшылығы биліктің жоғары сатысына жолатпады. Бұдан соң Сәкен негізінен оқу-ағарту, ғылым, педагогика, журналистика саласында істеп, қолы босады-ау деген кезде шығармашылықпен айналысты.

– *«Халық жауы» болып қашан тұтқындалды?*

– 1937 жылдың 24 қыркүйегінде дауылпаз ақын «халық жауы» есебінде тұтқындалып, абақтыға қамалды. КСРО Жоғарғы сотының көшпелі әскери коллегиясы Алматыда. 1938 жылдың 25 ақпанында, 16 сағат 40 минутта оның қылмыстық ісін қарады. Сот істі 20 минуттың ішінде қарап, Сәкен Сейфуллинді ату жазасына кесті. Архив құжаттарына сенсек, сол күні 39 адамның ісі қаралып, бәрі атылып, құжаттары қатталған. Олар мыналар – Сәкен Сейфуллин, Сүлеймен Есқараев, Тел Жаманмұрынов, Құдайберген Жұбанов, Темірбек Жүргенов, Сейітқали Меңдешев, Ұзақбай Құлымбетов және басқалары. Кейін бұлардың туған-туыстары да репрессияға ұшырайды.

Айталық, Сәкен қамауға алынысымен оның әкесі Сейфолла ұсталып, КарЛАГ-та атылған. Інісі Мәлік бір түнде жоғалып кетеді, күні бүгінге дейін оның тағдырын ешкім білмейді. Екінші інісі Мәжит тап сол уақытта сүзекпен ауырып, қудалаудан аман қалады. Мәліктің Гүлзипа деген қызын күйеуі «сен халық жауының қарындасысың» деп ұра берген соң Қарағандыға кетіп, сонда Айтбай деген жігітке тұрмысқа шығады. 1953 жылы ұлтшылдықпен күрес қайтадан өріс алған кезде сол Айтбай «лекция барысында сен Сәкеннің атын атадың,

Сәкенді «қызыл» болды деп алашордашыларға қарсы қою дұрыс емес.